

GESTILD EN STIL

CONTEXT EN SAMENHANG VAN LUCAS 9:10-17

INLEIDING

In het exegetisch onderzoek ligt het hoofdaccent vaak op de afzonderlijke perikoop. Dat geldt ook voor de bestudering van Lucas 9:10-17. Wat ik in dit artikel wil laten zien is dat de lezer voor een goed begrip van het verhaal van de wonderbare spijziging niet zonder de context kan. Onder de context versta ik de passage die direct daaraan voorafgaat, het verhaal van de uitzending en terugkeer van de apostelen (9:1-10a), en de passage die er onmiddellijk op volgt, de belijdenis van Petrus (9:18-27). Diverse elementen uit de passage over de wonderbare spijziging krijgen kleur en betekenis als het verhaal over de uitzending van de leerlingen erbij betrokken wordt. Wanneer je naar het verhaal zelf kijkt, valt op dat een element in 9:10b-17 ontbreekt dat karakteristiek is voor het wonderverhaal: het koorslot. Het verhaal lijkt nog niet 'af' te zijn. Nu gaat het verhaal ook verder; ik wil laten zien dat 9:18-27 een zodanig vervolg is op 9:10b-17 dat er reden is om 9:10b-27 als een samenhangend geheel te beschouwen.

Ik begin met een vertaling van Lucas 9:10b-17 (paragraaf 1). In paragraaf 2 verantwoord ik mijn keuze allereerst om 9:10b-17 als een eenheid te beschouwen als ook om 9:1-10a als een afgeronde eenheid te zien. In paragraaf 3 besteed ik aandacht aan het verhaal zelf. Lucas 9:10b-17 bestaat uit twee onderdelen (9:10b-11 en 9:12-17); dat brengt mij bij de samenhang. Het verband met het verhaal van de uitzending van de leerlingen (9:1-10a) komt in paragraaf 4 aan de orde. In paragraaf 5 staat de relatie met het verhaal van de belijdenis van Petrus (9:18-27) centraal. Met een samenvatting rond ik het artikel af.

1. VERTALING

- 10 b En met meeneming van hen
c week hij in zijn eentje terug naar een stad Betsaida genaamd.
- 11 a De scharen, die het bemerkten, volgden hem.
b En na hen gastvrij ontvangen te hebben
c praatte hij langdurig met hen over het koningschap van God.
d En hen die genezing nodig hadden, heelde hij bij voortduring.
- 12 a De dag begon te liggen.
b De twaalf die erbij gekomen waren, zeiden hem:
c 'Laat de schare gaan
d om als zij naar de dorpen en de velden rondom gaan,
e (nacht)kwartier te maken en proviand te vinden,
f omdat wij hier op een woestijnplaats zijn'.
- 13 a Hij zei tot hen:
b 'Geven *jullie* hun te eten!'
c Die zeiden:
d 'Wij hebben niet meer dan vijf broden en twee vissen,
e of *wij* zouden voor al dit volk spijzen moeten gaan kopen'.
- 14 a - want er waren ongeveer vijfduizend man -
b Hij zei tot zijn leerlingen:
c 'Doe hen aanliggen op ligplaatsen van ongeveer vijftig'.
- 15 a En zij deden alzo.
b En zij deden allen aanliggen.
- 16 a Na de vijf broden en de twee vissen genomen te hebben,
b naar de hemel opgekeken hebbend,
c zegende hij hen en brak.
d En hij bleef aan de leerlingen geven
e om aan de schare voor te zetten.
- 17 a En zij aten.
b En allen werden verzadigd.

c En wat voor hen aan brokken overbleef werd (weg)gedragen: twaalf manden.

2. BEGIN EN EINDE VAN LUCAS 9:10b-17

Door de uitleggers wordt 9:10 meestal beschouwd als het begin van het verhaal van de wonderbare spijziging. Er zijn goede argumenten te leveren om niet al het eerste deel van vers 10, maar het tweede deel van het vers als het begin van de perikoop te beschouwen¹. Het eerste deel van 9:10, de terugkeer en de rapportage van de apostelen, moet gezien worden als het slot van de perikoop over de uitzending van de leerlingen. De opdracht van een gezant houdt op, wanneer deze verslag heeft gedaan aan zijn opdrachtgever van alles wat er tijdens de uitvoering van de opdracht is gebeurd². Van deze rapportage horen we in vers 10a. De beweging die in 9:1v. begonnen is: de uitzending van de leerlingen, krijgt in 9:10a met de terugkeer en de rapportage van de apostelen dus zijn afronding. Het werkwoord *apostellô* van het begin (9:2) komt in het nomen *apostoloi* aan het slot (9:10a) weer terug. Dezelfde gang van zaken zie je ook bij de uitzending van de [tweeën]zeventig (10:1-20). In tegenstelling tot in 9:1-10a hoor je in 10:1-20 niet van uitvoering, maar alleen van een blijde terugkeer (10:17). Een tweede reden om 9:10a te beschouwen als het slot van 9:1-10a vormt het aspect van de terugkeer zelf (*hupostréfô*). Op veel andere plaatsen in Lucas functioneert dit werkwoord als afronding van een eerdere beweging (1:56; 2:20; 7:10; 8:37, 39, 40). De persoon die is weggegaan, gaat terug naar de uitgangspositie. Dat is hier ook het geval. Dat we 9:10a met een afsluiting van de perikoop van doen hebben, kan ondersteund worden, als we zien dat 8:26-39 op een vergelijkbare wijze eindigt. In beide verzen komen dezelfde drie verba terug: terugkeren (*hupostréfô*), vertellen (*diêgeomai*), doen (*poieô*).

8:39 'Keer terug naar uw huis
en vertel wat God u gedaan heeft'.

9:10a En toen de apostelen teruggekeerd waren,
vertelden zij wat zij gedaan hadden.

Er wordt door diverse geleerden op gewezen dat we in 9:10a met de afronding van het uitzendingsverhaal van doen hebben³. Toch leidt dat er niet toe om Lucas 9:1-10a als een verhaaleenheid te beschouwen. Dat zal te maken hebben met het feit dat velen 'Herodes in onzekerheid' (9:7-9) als een zelfstandige perikoop beschouwen. Lucas 9:1-17 zou uit drie verhalen bestaan: de uitzending van de apostelen (9:1-6), Herodes in onzekerheid (9:7-9) en de wonderbare spijziging (9:10-17). Een tweedeling van Lucas 9:1-17 lijkt mij juister: 1. opdracht, uitzending en terugkeer van de apostelen (9:1-10a) en 2. de wonderbare spijziging (9:10b-17). De Herodes-scène (9:7-9) is geen zelfstandige perikoop, maar onderbreekt uitzending en terugkeer van de leerlingen, zoals de bloedvloeiende vrouw (8:43-48) de gang in het verhaal van Jairus en zijn dochter (8:40-56) onderbreekt. De (vertelde) tijd tussen het gaan langs de dorpen (9:6) en de terugkeer (9:10a) wordt overbrugd met de Herodes-scène.

Met 9:10b (*Kai parabolôn autous*) begint een nieuwe perikoop, zoals ook het verhaal van de verheerlijking op de berg (9:28-36) en de vierde lijdensaankondiging (18:31-34) met *parabolôn* beginnen. Hoe laat zich dit 'meenemen' van 9:10b verklaren? We zagen hierboven dat een gezantschap ten einde is, wanneer de gezant bij terugkeer alles gerapporteerd heeft wat hij gedaan heeft. De opdrachtgever kan daarna de gezant laten gaan. Dat is nu wat hier niet gebeurt. Jezus laat de apostelen niet achter, maar neemt hen mee⁴. Dat in 9:10b het begin van een nieuwe perikoop ligt, blijkt ook uit de verandering van plaats: Jezus (met meenemen van de twaalf) trekt zich terug naar Betsaida. Kijken we naar het subject van de zin, dan zien we dat het onderwerp van 9:10a een voortzetting is van het subject in 9:6. In 9:10b-17 herneemt Jezus het initiatief dat hij aan het begin van 9:1-10a had. Daar had hij de twaalf weggezonden om het koningschap van God (*hê basileia tou theou*) te verkondigen en te helen (*iaomai*). Als zij teruggekeerd zijn en verslag hebben gedaan, neemt hij deze taak weer op zich. Zo spreekt hij met de scharen over het koningschap van God (*hê basileia tou theou*) en heelt (*iaomai*) hen die genezing nodig hadden.

¹ Ook in 27^e Nestle-Aland worden beide versdelen van elkaar losgemaakt (getuige het wit tussen 10a en 10b).

² SJ. VAN TILBORG, in P. CHATELION COUNET (red.), *In de hitte van het leven. De radicale bijbeluitleg van Sjef van Tilborg*, 's-Hertogenbosch, 2007, pp. 139-140.

³ VAN TILBORG (*art. cit.*, p. 139) spreekt van teruggrijpen op wat hiervoor verteld is: de roeping en uitzending van de leerlingen als zijn gezanten.

⁴ Het antoniem van *paralambanô* is *afiêmi*, zo wordt duidelijk uit 17:35 '(...), de één zal worden meegenomen, de ander zal worden achtergelaten'.

Eerder zagen we dat het slot (9:10a) van 9:1-10a sterk deed denken aan het slot (8:39) van 8:26-39. Wanneer je naar het begin van de daarop volgende perikoop (8:40-56) kijkt, dan valt de sterke overeenkomst op met het begin van 9:10b-17. In 8:40 horen we van een gastvrije ontvangst (*apodechomai*) van Jezus door de schare. In 9:11 is het precies omgekeerd en worden de scharen gastvrij door Jezus ontvangen (*apodechomai*)⁵.

- 8:39 'Keer terug naar uw huis
en vertel wat God u gedaan heeft'.
- 8:40 Bij Jezus' terugkeer *ontving* de *schare* hem *gastvrij*
want allen waren in afwachting van hem.
- 9:10a En toen de apostelen *teruggekeerd* waren,
vertelden zij wat zij *gedaan* hadden.
- 9:10b En met meeneming van hen
trok hij zich in zijn eentje terug naar een stad Betsaïda genaamd.
Maar de *scharen* die dat bemerkten, volgden hem.
En na hen *gastvrij ontvangen* te hebben,
praatte hij langdurig met hen over het koningschap van God
en hen die genezing nodig hadden, heelde hij bij voortduring.

Het slot van de eenheid vraagt minder verklaring. De zinswending 'En het geschiedde' aan het begin van 9:18-27 functioneert in het Lucasevangelie vaak als begin van een nieuwe eenheid (3:21-4:44; 5:1-11; 5:12-16; 5:17-39; 6:12-7:10; 7:11-50; 8:1-21). Er is geen verandering van personages in vergelijking met 9:10b-17; ook in 9:18-27 is sprake van Jezus, de leerlingen en de scharen - de laatsten zijn inbegrepen in *pantes* ('allen') in 9:23 - . Thematisch vindt er wel een wijziging plaats: van verzadiging van de scharen naar vraag en antwoord tussen Jezus en de leerlingen. En er is verschil in stijl van optreden van Jezus: in 9:10b-17 klinken imperatieven, terwijl er in 9:18-27 vragen gesteld worden.

3. LUCAS 9:10b-11 EN 9:12-17 IN HUN SAMENHANG

De tijdsaanduiding 'De dag begon te liggen' (9:12a) (LXX: Recht. 19:8, Jer. 6:4) maakt dat Lucas 9:10b-17 in twee delen uiteenvalt: 10b-11 en 12-17⁶. Ik zal eerst aandacht schenken aan het eerste onderdeel (9:10b-11), daarna aan het tweede (9:12-17)⁷ om te eindigen met de kwestie van de verhouding tussen beide delen.

Lucas 9:10b-11

Ik zet in bij Jezus' gastvrije ontvangst van de scharen (9:11). Hoe laat zich dat verklaren? Het is tenslotte niet de eerste keer dat Jezus de schare ontmoet. De lezer kwam de schare voor het laatst in 8:40-56 tegen (in de verzen 40, 42 en 45). Hoe de schare zich daar ook opstelt, positief dan wel negatief, Jezus reageert in het geheel niet. Tot een ontmoeting tussen Jezus en de schare komt het dan ook niet. Zonder nog van hen notitie te nemen gaat hij naar Betsaïda. Daar krijgt de schare echter een opvallend warm onthaal (9:11b), terwijl Jezus met zijn leerlingen toch de afzondering zocht (9:10b). Dat maakt de ontvangst nog specialer. Wat Jezus hier doet, lijkt op 'terugbetaling' van de warme ontvangst die hij bij zijn terugkeer uit het land van de

⁵ Zie voor een uitgebreide behandeling van het thema van de gastvrijheid in Lucas-Acta, A. DENAUX, *The Theme of Divine Visites and Human (In)hospitality in Luke-Acts*, in J. VERMEYDEN (ed.), *The Unity of Luke-Acts* (BETL, 142), Leuven, 1999, pp. 255-279.

⁶ L. SCHENKE (*Die wunderbare Brotvermehrung. Die neutestamentlichen Erzählungen und ihre Bedeutung*, Würzburg 1983, p. 166) ziet in de tijdsaanduiding geen 'die Szenerie auflösend, trennende Funktion'. Dat de tijdsaanduiding wel scheidend werkt, laat de oproep van de leerlingen om de schare weg te sturen, goed zien. Aan de bestaande situatie moet nu juist een eind gemaakt worden, zo redeneren de leerlingen, omdat het avond begint te worden.

⁷ Het tweede onderdeel (9:12-17) vindt zijn eenheid in het feit dat dit deel na de tijdsaanduiding van 9:12a met 'twaalf (*dôdeka*) begint (9:12b) en eindigt (9:17c), zie ook B. VAN IERSEL, *Die wunderbare Speisung und das Abendmahl in der synoptischen Tradition (Mk VI 35-44 par. und VII 1-20 parr.)*, in *NovT* 7 (1964-1965) 167-193, spec. p. 191.

Gerasenen heeft gekregen (8:40), waarop hij in 8:40 niet onmiddellijk gereageerd had⁸. De reden voor zijn warme onthaal van de schare in 9:11b zou ik willen zoeken in het feit dat zij hem volgden (9:11a), waar zij hem in 8:42 nog bijna lieten stikken⁹! Door hun volgen is de stoet van volgelingen nog weer groter geworden (na 5:11 en 5:27). Dit volgen zet de scharen in een positief licht, terwijl kort daarvoor hun gedrag als uiterst negatief was beschreven (door de verteller tot uitdrukking gebracht met *sunepnigon* ('verstikken'), door Petrus (als verhaalpersonage) met *sunechousin se kai apothlibousin* ('omvangen en verdrukken u'). Waar Jezus in 8:42 (vgl. 8:45) geen enkele ruimte meer kreeg van de schare, daar laten zij hem in 9:11 voorop gaan, zo maakt de lezer op uit het feit dat van hen gezegd wordt dat zij volgen.

Lucas 9:12-17

Het tweede onderdeel kent twee thema's, *onderkomen (voor de nacht)* en *voedsel*¹⁰. De aanleiding daarvoor zit in de tijdsaanduiding, waarmee het tweede deel begint: 'De dag begon te liggen'. Deze thema's worden niet door Jezus naar voren gebracht, maar door de leerlingen. Zij zien tegen de avond een probleem. Dat houdt in eerste instantie niet zozeer verband met het onderkomen en het voedsel zelf, als wel met de plaats waar ze hier zijn. Ze noemen die een *erêmos topos*, 'een woestijnplaats' (9:12). Geen plek om de nacht door te brengen of om voedsel te vinden, zo is de gedachte¹¹. Deze aanduiding 'woestijnplaats' doet merkwaardig aan, omdat er eerder gesproken werd over 'de stad, genaamd Betsaïda'. L. Schenke spreekt van 'eine merkwürdige Inkonzsequenz' en 'Diese Begründung paßt schlecht zur Situation der Einleitung, die Jesus nach Bethsaida gelangen (...) läßt'¹². En M. Goodacre vindt het 'clearly nonsense' om te zeggen dat we hier op eenzame plaats zijn, als het in de Lucaanse setting duidelijk is dat dat niet het geval is¹³. Hij beschouwt het als een voorbeeld van 'editorial fatigue'¹⁴. Er is geen reden om aan redactionele vermoedheid te denken. Speelt het tweede deel zich misschien op een andere plaats af dan het eerste deel? Moet de lezer opmaken dat ze nog onderweg naar Betsaïda zijn, en daar nog niet zijn aangekomen? Ik meen van niet. Om het verschil te begrijpen, is het van belang om onderscheid te maken tussen wat de verteller meldt en wat een (verhaal)personage zegt. Waar de verteller spreekt van 'een stad, genaamd Betsaïda', daar kwalificeren de leerlingen de stad - negatief - als een *erêmos topos*, als een onmogelijke plaats om te overnachten en voedsel te vinden¹⁵. Het brengt de leerlingen er dan ook toe Jezus te bewegen de schare weg te sturen. Dat zou het einde betekenen van de gastvrije ontvangst door Jezus van de schare als ook van het volgen van de schare. De leerlingen geven de schare niet zelf de opdracht om weg te gaan, ze laten dat aan Jezus. Daarmee laten zij zien dat zij hem ook na hun zendingsreis nog steeds als hun meester erkennen. De twee zaken, een onderkomen voor de nacht en voedsel, kunnen wel opgelost worden, maar daarvoor moet de schare naar de dorpen en de velden, zo is de gedachte van de leerlingen.

We moeten hier aandacht hebben voor de verschillende terminologie die door de leerlingen en door Jezus gebruikt wordt. De woorden die de leerlingen gebruiken, zijn: *kataluein* (intr.) en *brôsis*. Het laatste woord (*brôsis*) duidt proviand/teerkost voor onderweg aan (LXX: Gen. 42:24; 45:21; Ex. 12:39; Joz. 1:11; 9:11, 17, 20; Rech. 7:8; 20:10; 1

⁸ Vgl. J.P. HEIL (*The Meal Scenes in Luke-Acts. An Audience-Oriented Approach* (SBL.MS 52), Atlanta, 1999, p. 64): 'Jesus reciprocates the hospitality the crowd extended to him, when they welcomed him upon his return from the region of the Gerasenes (8:40)'. Het verbum *apodechomai* komt in het Lucasevangelie alleen op deze twee plaatsen voor.

⁹ Het verbum *apopnigomai* (9:42) is te beschouwen als antoniem van *apodechomai* (9:40). De schare lijkt als een blad aan de boom om te draaien, wanneer Jezus geen enkele reactie heeft op hun gastvrije ontvangst, maar wel direct meegaat, als hij een uitnodiging krijgt van het hoofd van de synagoge.

¹⁰ In de uitleg wil nog wel eens het beeld opgeroepen worden dat het alleen zou gaan om het voedsel. Het doet dan ook merkwaardig aan W.C.K. POON (*Superabundant Table Fellowship in the Kingdom: The Feeding of the Five Thousand and the Meal Motif in Luke*, in *ExpT* 114 (2003) 224-230, spec. p. 225) te horen spreken van 'The pointed silence of Jesus on the matter of accomodation'. Eerder al zei hij: 'It is striking that Jesus completely ignored this aspect of the peoples' apparent plight - no multiplication of tents occurred'. Tenslotte komt de kwestie van het onderdak terug in 9:14.

¹¹ Over de 'woestijnplaats' 'unsuitable for eating', zie J.H. NEYREY, *Ceremonies in Luke-Acts: The Case of Meals and Table Fellowship*, in idem, *The Social World of Luke-Acts*, Peabody, 1991, p. 366.

¹² L. SCHENKE, *Die wunderbare Brotvermehrung. Die neutestamentlichen Erzählungen und ihre Bedeutung*, Würzburg, 1983, p. 27v.; Zie ook M. WOLTER, *Das Lukasevangelium* (HNT 5), Tübingen, 2008, p. 340.

¹³ M. GOODACRE, *Fatigue in the Synoptics*, in *NTS* 44 (1998) 45-58, spec. p. 51.

¹⁴ GOODACRE (*art. cit.*, p. 46): 'In telling the same story as his predecessor, a writer makes changes in the early stages which he is unable to sustain throughout. Like continuity errors in film and television, examples of fatigue will be unconscious mistakes, small errors of detail which naturally arise in the course of constructing a narrative'.

¹⁵ Voor negatieve beeldvorming van de stad, zie het proefschrift van H. VISSER, *Creativiteit, wegwijzing en dienstverlening: de rol van de kerk in de postindustriële stad*, Zoetermeer, 2000, pp. 14, 188-220.

Sam. 22:10 en Ps. 78:25). Het eerste woord (*kataluein*) heeft de betekenis van 'kwartier maken/intrek nemen voor de nacht' (LXX: Gen. 19:2; 24:23, 25; 26:17; 42:27; 43:21; Num. 22:8; 25:1; Joz. 2:1; 3:1; 19:9, 15, 20; Ruth 4:14; Lk. 9:12; 19:7). Vgl. het nomen *kataluma* dat de betekenis heeft van '(nacht)kwartier'/'(nacht)verblijf' (LXX: Ex. 4:24; 15:13; 1 Sam. 9:22; 2 Sam. 7:6; Luc. 2:2; 22:11). De leerlingen gebruiken hier reizigersterminologie¹⁶. Jezus hanteert ter zake van onderdak en voedsel andere terminologie. Het zijn geen woorden die *reizigerschap* veronderstellen, maar termen die aan een *maaltijd in huis* doen denken. Dat wordt duidelijk aan het verbum *kataklinein* (7:36; 14:8 en 24:30) en het nomen *klisias* dat zoveel betekent als 'ligplaats' (vgl. *protoklisia*, de eerste ligplaats, in 14:14)¹⁷. Dit 'gaan aanliggen' vindt steeds in huis plaats (7:36; 14:1; 24:28-29). Kortom, waar de leerlingen de stad aanduiden als een 'woestijnplaats', waar geen onderdak en voedsel is te vinden, daar doet Jezus de stad als een huis voorkomen, waarin je voor een maaltijd bent uitgenodigd. Je moet op basis van Jezus' oproep om de 5000 in liggroepen van vijftig te doen aanliggen wel tot de conclusie komen dat hier 'a great and festive banquet' aangericht gaat worden¹⁸. De opmerking van de leerlingen dat 'we hier op een woestijnplaats zijn' krijgt geen (rechtstreekse) repliek van Jezus. Hij reageert op impliciete wijze door in zijn bewoordingen het beeld van het huis, waar een maaltijd voor je klaar staat, te suggereren.

Hoe reageert Jezus op dit voorstel van de twaalf? Hij mag dan niet ingaan op hun verzoek om de schare te laten gaan, maar aan de door hen genoemde punten van onderdak en voedsel gaat hij niet voorbij, met dien verstande dat hij deze zaak bij de twaalf terugplaatst: 'Geven *jullie* hun te eten' (9:13b) en 'Doe hen aanliggen op ligplaatsen van ongeveer vijftig' (9:14c). De volgorde - eerst het voedsel en daarna het onderdak - is omgekeerd aan die van de leerlingen die eerst spraken van onderdak en daarna van het voedsel (9:12e). Dat past ook bij de andere omkering: de leerlingen die Jezus proberen in te zetten om de schare weg te sturen, worden door Jezus ingezet om de schare aan tafel te zetten. In zijn eerste opdracht aan hen ligt alle nadruk op 'jullie' (9:13), alsof hij zeggen wil dat ze voor de gastvrijheid wel naar de dorpen kunnen verwijzen, maar dat ze zelf ook goede gastheren zouden kunnen zijn¹⁹.

Hoe reageren de twaalf op de ene (9:13b) als op de andere opdracht (9:14c)? Aan de *laatste* opdracht geven ze onmiddellijk gehoor. De lezer krijgt de uitvoering zelfs in tweevoud te horen: 'Ze deden alzo' en 'ze deden allen aanliggen' (9:15a-b). Bij de eerste omschrijving van de uitvoering ligt de nadruk op het gehoor geven, bij de tweede op het eindresultaat. Bij de *eerste* opdracht is de situatie compleet anders. Er is onmiddellijk de tegenwerping dat ze dan wel voedsel hebben, vijf broden en twee vissen - geheel ontoereikend in hun visie -, er zullen nog spijzen (*brômata*) bij gekocht moeten worden. Als de lezer direct daarna hoort dat de schare uit maar liefst 5000 man bestaat, lijkt de conclusie niet meer dan logisch dat er nog heel wat spijzen nodig zijn²⁰. Waar Jezus alle nadruk legde op 'jullie', daar geven zij met hun nadrukkelijke 'wij' aan dat zij zichzelf niet in staat zien om met wat zij hebben de schare te voeden of ze zouden voedsel moeten gaan kopen. Op deze tegenwerping gaat Jezus verder niet in dan door met zijn tweede oproep te komen: 'Doe hen aanliggen in ligplaatsen van ongeveer 50' oftewel 'zet ze aan tafel'. Dat ze daaraan vervolgens gehoor geven, treft des te meer, omdat ze tenslotte geen zicht hebben hoe dit voedselvraagstuk opgelost zal gaan worden. Als iedereen aanligt, gedraagt Jezus zich als 'elke joodse huisvader': hij neemt het brood en de vis, die de leerlingen bij zich hebben, maar als onvoldoende zien om deze schare te voeden, spreekt de zegen daarover uit, breekt het en geeft het aan zijn leerlingen die het de schare dienen voor te zetten (*paratithêmi*, zie ook 10:8; 11:6)²¹. 'Het is een close-up, waarbij wij Jezus als het

¹⁶ VAN TILBORG (*In de hitte*, p. 144) ziet in *kataluein* en *brôsis* militaire termen: logement en fourage. In Tenach worden deze begrippen veel breder, voor reizen in het algemeen, gebruikt.

¹⁷ R.J. KARRIS (*Eating Your Way Through Luke's Gospel*, Collegeville 2006, p. 51) vertaalt met 'dining group', waarvan hij vervolgens zegt dat het woord zeldzaam is en 'occurs in contexts of a king hosting an array of guests who fix their attention, not on one another, but on the king'.

¹⁸ HEIL, *The Meal Scenes*, p. 60.

¹⁹ Vgl. HEIL (*The Meal Scenes*, p. 58): 'That the twelve expect the crowd to go into the surrounding villages (...) and farms to lodge and find provisions (9:12) indicates to the audience their failure to extend to the crowd the same kind of hospitality the expected to receive from those who welcomed them into their homes, when Jesus sent them on their mission from village to village (...)'.
²⁰ VAN IERSEL (*Die wunderbare Speisung*, p. 190) spreekt van een onderstreping van het wonder door Lucas door de plaatsing van het aantal (5000) direct na 9:13d. 'Dadurch entsteht ein Kontrast zwischen der geringen Anzahl Brote und der grossen Menge der Beteiligten'.

²¹ Zo ook J.B. GREEN (*The Gospel of Luke* (NICNT), Grand Rapids - Cambridge, 1997, p. 364): 'The actions accompanying Jesus' handling of the food are neither magical nor in some other way striking. 'Taking, blessing, breaking and giving, these actions are those expected at any meal among pious Jews, in preparation for the eating of the food itself'. SCHENKE (*Die wunderbare Brotvermehrung*, p. 169) meent dat Lucas door de formulering *eulogê* + object (*autous*) juist wil laten zien dat we niet aan het rituele joodse tafelgebed moeten denken, maar aan een speciale wijding van de gaven.

ware op de vingers kijken²². Deze tafelhandelingen zullen we hierna nog twee maal zien: bij het Paschamaal in het nachtkwartier (*kataluma*) in Jeruzalem (22:19) en aan het Paasmaal in Emmaüs (24:30). Er zijn meer verschillen aan te wijzen, mij gaat het hier om het element dat in beide andere verhalen ontbreekt, dat voorafgaat aan de zegening (*eulogêsen*) en het breken (*kateklasen*): het opkijken van Jezus naar de hemel (*anablepsas eis ton ouranon*). Het verbum *anablepô* ('opkijken') komt een aantal keren voor in Lucas (7:22; 18:41, 42, 43; 19:5; 21:1), dit is echter de enige plek waar het object ('hemel') waarnaar gekeken wordt, expliciet wordt aangegeven (Gen. 15:5; Deut. 4:19; Job 22:26; 35:5; Mar. 7:34). De lezer heeft eerder gezien dat de hemel open kan gaan zoals bij Jezus' doop (3:21, 22), maar hij kan ook gesloten blijven, langdurig zelfs zoals 'in de dagen van Elia in Israël', toen er drie jaar en zes maanden hongersnood was (4:25). De lezer zal de conclusie trekken, wanneer hij ziet wat er vervolgens gebeurt, dat de hemel niet gesloten, maar open is. De clou zit in het imperfectum *edidou* dat een duratief karakter heeft ('hij bleef geven'), zoals dat eerder ook al het geval was bij de imperfecta in 9:11c (*elalei*) en 9:11d (*iato*)²³. Het is een stroom die maar niet ophoudt, zo zal de lezer concluderen, als hij ziet dat allen niet alleen aten en verzadigd (6:21) werden, maar dat er ook nog ongelooflijk veel overblijft: twaalf maanden (met brokken (*klasmâtôn*)). Het is zelfs (veel) meer dan waarmee begonnen werd, de vijf broden en de twee vissen die hij brak (*kateklasen*)²⁴.

Samenhang

Hoe verhouden beide delen zich tot elkaar? J. Smit komt tot de volgende conclusie: 'Het tafereel in de avond maakt duidelijk wat er zich overdag in het spreken en doen van Jezus voltrekt. Als de dag begint te dalen komt de betekenis van Jezus' optreden aan het licht'²⁵. Die betekenis formuleert hij als volgt: 'Wanneer hij dag aan dag de menigte ontvangt, is hij als een gastheer die hun namens God het broodnodige leven schenkt'²⁶. Daarmee geeft hij aan dat hij de maaltijd (9:12-17), te beschouwen als het kenmerk van gastvrijheid (9:11b), niet als een *derde* element ziet naast het gesprek over het koningschap van God (9:11c) en het helen van de zieken (9:11d). Voor Lucas vormen ze een drieslag, vaak ook in de volgorde zoals die in 9:10b-17 voorkomt: eerst proclamatie van het koningschap van God, gevolgd door het helen van zieken en eindigend met een maaltijd²⁷. Daardoor wordt nog duidelijker dat de leerlingen met hun voorstel aan Jezus om de schare te laten gaan, eigenlijk een einde probeerden te maken aan de gastvrije ontvangst waarmee Jezus begon. Hun houding doet denken aan Jezus' oproep aan de leerlingen: 'Zijn er die u niet willen ontvangen (*dechomai*), gaat dan weg (..)' (9:5). Bij een gastvrije ontvangst hoort een maaltijd. Deze maaltijd mag letterlijk en figuurlijk als een royale maaltijd getypeerd worden. Wat opvalt, is dat Jezus het initiatief wat de maaltijd betreft aan de leerlingen laat, tot op het laatst. Niet hij zet het voedsel aan de schare voor, maar de leerlingen die zo als *diakonoï* functioneren. Er is wat de maaltijd betreft dus nergens direct contact tussen Jezus en de schare; het verloopt steeds via de leerlingen. Uiteindelijk geven de leerlingen niet alleen gehoor aan de tweede, maar ook aan de eerste oproep van Jezus: 'Geven jullie hun te eten.' Dat maakt de lezer op uit hetgeen in 9:16d-e gezegd wordt: 'En hij bleef aan de leerlingen geven om aan de schare voor te zetten', onmiddellijk gevolgd door 9:17a 'En zij aten'²⁸.

4. RELATIE 9:10b-17 MET 9:1-10a

Diverse elementen in het verhaal van de wonderbare spijziging krijgen betekenis en kleur vanuit het verhaal van de uitzending van de leerlingen (9:1-10a). Bij dat verhaal zet ik in, in het bijzonder bij de opdracht van

---

²² J. SMIT, *Op leven en dood. Een structurele lezing van Lucas 9,10-17*, in N. BULTER (ed.) e.a., *Dossier Bijbel en Katechese*, Nijmegen, 1985, pp. 128-134, spec. p. 131.

²³ Zo ook HEIL, *The Meal Scenes*, p. 61.

²⁴ Zo A. HEISING, *Exegese und Theologie der alt- und neutestamentlichen Speisewunder*, in *ZKT* 86 (1964) 80-96, spec. p. 90.

²⁵ SMIT, *Op leven en dood*, p. 132.

²⁶ SMIT, *art. cit.*, p. 132.

²⁷ Zie ook A.A. JUST (*The Ongoing Feast. Table Fellowship and Eschatology at Emmaus*, Collegeville, 1993, pp. 156-164, spec. p. 159): 'The Kingdom of God consists of the Messiah *teaching, healing and feeding*.....'. In de uitzendingsrede in Lucas 10:8-9 komen we de omgekeerde volgorde tegen: eten, genezen en zeggen dat het Koninkrijk van God gekomen is!

²⁸ WOLTER (*Das Lukasevangelium*, p. 343) spreekt van 'eine narrativen Leerstelle'. 'Lukas will ganz offensichtlich den Eindruck erwecken, dass die Nahrungsmittel sich unten den Händen der Jünger so sehr vermehren, dass - (...) - hinterher mehr vorhanden ist als vorher'. Mijns inziens moet precies het tegenovergestelde gezegd worden. De indruk moet nu juist gewekt worden dat *niet* de leerlingen het brood vermeerderen.

Jesus aan de twaalf leerlingen en hun uitvoering (9:3-6). Een grote plaats in de uitzending neemt de directe rede (9:3-5) in. Tal van opdrachten worden gegeven. Toch hoor je in 9:1-10a niets over de uitvoering van enige opdracht uit 9:3-5. De lezer blijft dan ook in het ongewisse of de twaalf gehoor hebben gegeven aan hetgeen Jezus hen opgedragen heeft. Toch is dat maar gedeeltelijk waar. Hij mag daarover in 9:1-10a geen informatie krijgen, via 9:10b-17 gebeurt dat wel. Daar moeten we nu nader naar gaan kijken.

- Ik begin bij de uitspraak van de twaalfen (*dôdeka*) in 9:12 - met deze term herneemt de verteller het woord *dôdeka* uit het begin van het uitzendingsverhaal (9:1) - : 'Laat de schare gaan om als zij naar de dorpen (*kômas*) en de velden rondom gaan (nacht)kwartier te maken en proviand te vinden, omdat wij hier op een woestijnplaats zijn'. De leerlingen zeggen niet dat ze in de dorpen en velden op zoek moeten gaan naar kwartier en proviand, maar dat ze dat daar zullen vinden²⁹. Hoe komen ze aan deze gedachte? Dat zal gebaseerd zijn op hun eigen ervaring tijdens hun zendingsreis. De leerlingen zijn namelijk zelf (de) dorpen (*kômas*) langsgegaan (9:6). Daar moeten ze goede ervaringen hebben opgedaan, op basis waarvan zij ervan uitgaan dat dat ook het geval zal zijn, wanneer anderen inkwartiering en proviand nodig zullen hebben³⁰. Diverse commentatoren verbazen zich hierover. Het zou onmogelijk zijn voor de dorpen eromheen om op zulk een grote schaal gastvrijheid te verlenen³¹. Zij gaan echter voorbij aan de strekking dat de leerlingen ervan uitgaan dat de schare net zo ontvangen zal worden als hen is overkomen.

- Ook de tegenwerping van de leerlingen op Jezus' oproep dat zij de schare te eten moeten geven, verdient onze aandacht: 'Wij hebben niet meer dan vijf broden (*artous*) en twee vissen of wij zouden voor al dit volk spijzen moeten gaan kopen' (9:13d-e). In het licht van de opdracht door Jezus aan de leerlingen gegeven om niets bij zich te dragen: geen brood (*arton*) en geen geld (9:3), kan de lezer zich afvragen hoe zij hier aan brood komen en in het bezit zijn van geld. Anders is het niet erg logisch om te spreken over het kopen van spijzen³². Dat zij in het bezit zijn van brood en geld, doet vermoeden dat zij brood overgehouden hebben van hetgeen zij in de dorpen gekregen hebben en geld hebben gekregen. Dat past goed bij de positieve ervaringen die zij onderweg in de dorpen hebben opgedaan, waar het ging om onderdak en proviand.

- Aan de laatste zin (9:17c) mogen we niet voorbij: het dragen van twaalf manden aan overgebleven brokken. De passieve vorm (*êrthê*) van het verbum *aireô* ('dragen') wordt hier gebruikt. Dat is het werkwoord dat helemaal aan het begon klonk van de directe rede bij de uitzending: 'Draagt (*airete*) onderweg niets (*mêden*) bij je.' De twaalf hadden hun missie in volstrekte armoede te vervullen. Wat duidelijk wordt? Dat je als apostel gerust gehoor kan geven aan Jezus' opdracht om onderweg niets bij je dragen (9:3), er is reden om op de gastvrijheid van de ander te vertrouwen, ja, je bent aan het eind zelfs royaler uit, je krijgt nog een mand toe (9:17)! Met *dôdeka* (twaalf) in 9:17c komt het getal terug, waarmee het tweede deel begon (9:12)³³. Voor elk van de twaalf leerlingen een mand, zal de lezer denken.

5. RELATIE 9:10b-17 MET 9:18-27

Het mag na deze zo royale maaltijd, waar aan het begin slechts vijf broden en twee vissen aanwezig waren voor 5000 man, opvallend genoemd worden dat het na het wonder tot geen enkele reactie komt, noch van de schare, noch van de leerlingen³⁴. Na een wonder is er in Lucas eigenlijk altijd wel één of andere reactie in de vorm van een emotie: ontzetting (4:36; 5:9, 26), verbazing/verwondering (7:9; 8:25), blijdschap (13:17), vrees (5:26; 7:16; 8:37) of verbijstering (8:56; 9:43) en/of in de vorm van lofverheffing/verheerlijking (5:26;

²⁹ De NBV zegt dan volkomen ten onrechte 'en op zoek te gaan naar eten' (9:12).

³⁰ Het wordt nog opmerkelijker, als F. BOVON (*Das Evangelium nach Lukas. 1,1-9,50* (EKKNT 3/1), Neukirchen - Einsiedeln, 1989, p. 468 noot 10) gelijk heeft met zijn gedachte dat het Hebreeuwse (Bet)saïda in LXX de vertaling is van *episitimon* ('proviand'). Dan zou in het 'Huis van de Proviand' geen proviand te vinden zijn, maar wel in de dorpen eromheen.

³¹ Zie J. NOLLAND, *Luke 1-9:20* (WBC 35A), Dallas, 1989, p. 441.

³² Bij GREEN (*The Gospel of Luke*, p. 364) leidt deze kwestie tot tal van vragen, eindigend met de vraag 'or have they sunk into sarcasm in light of Jesus' latest credulous directive?'

³³ Zie ook VAN IERSEL, *Die wunderbare Speisung*, p. 191.

³⁴ Zie ook VAN IERSEL, *art. cit.*, p. 183; S.F.H.J. BERKELBACH VAN DER SPRENKEL (*Het evangelie van Lukas*, Den Haag, 1964, p. 162): 'Opvallend is het dat Lukas hier niets zegt van verwondering of verbazing over wat er geschied is'; U. BUSSE (*Die Wunder des Propheten Jesus. Die Rezeption, Komposition und Interpretation der Wundertradition im Evangelium des Lukas* (FzB 24), Stuttgart, 1977, p. 245, 247): 'Es bleibt dennoch fraglich, warum er keinen Chorschluß hinzugefügt hat, (...)'; JUST (*The Ongoing Feast*, p. 160): 'The lack of reaction of the crowds to the miracle ... tipsps off the reader to look for a reaction somewhere else' en W. RADL (*Das Evangelium nach Lukas. Kommentar Erster Teil. 1,1-9,50*, Freiburg e.a., 2003, pp. 595, 604): 'Unserem Geschenkwunder fehlt auch der Chorschluß'.

7:16; 13:13; 17:15; 18:43; 19:37), maar het gebeurt ook wel vragenderwijs (5:36; 8:25; 9:9). Moet uit het feit dat noch de scharen noch ook de leerlingen reageren, opgemaakt worden dat beide groepen het gebeuren als een gewone maaltijd opvatten? Dat lijkt in elk geval wat de leerlingen betreft weinig aannemelijk. Zij immers hebben er met hun reactie blijk van gegeven zich met vijf broden en twee vissen voor een onmogelijke taak te zien gesteld om zoveel monden te voeden. Toch reageren ook zij niet, waar ze na de stormstilling wel reageerden, met verbazing en een vraag: 'Wie is toch deze dat Hij ook aan de winden en het water bevelen geeft dat ze Hem gehoorzamen?' (8:25). De lezer heeft vaak direct na het wonder een reactie gezien ofwel van de betrokkene zelf en/of van de aanwezigen, maar zou een reactie niet ook later kunnen komen? Ik zou hier de these willen verdedigen dat de antwoorden (9:19-20) op de twee vragen van Jezus: 'Wie zeggen de scharen dat ik ben?' en 'Wie zeggen *jullie* dat ik ben?' (9:18 en 20) beschouwd moeten worden als reactie op de maaltijd. Het (drievoudige) antwoord van de schare (9:19) is hun desgevaagde reactie op de royale maaltijd, het antwoord van Petrus namens de leerlingen (9:20) moet gezien worden als hun reactie op de wonderbare spijziging. Ook elders horen we uitspraken/vragen over Jezus' identiteit na een wonder (4:41; 7:16; 8:25). Om deze stelling verder te onderbouwen moet ik beginnen met te zeggen dat in 9:18-27 een nieuwe eenheid mag aanvangen zoals we eerder (in paragraaf 2) zagen - de zinswending *Kai egeneto* ('En het geschiedde') wees daarop -, dat wil echter niet zeggen dat een nieuwe eenheid niet nauw op de voorgaande kan aansluiten. Zo doet zich geen verandering van verhaalpersonages voor. In 9:10b-17 hebben we te maken met Jezus, zijn twaalf leerlingen en de schare. Dezelfde drie komen voor in 9:18-27, al zijn de scharen hier wat meer verborgen dan in 9:10b-17. Ze gaan schuil in 'allen' in 9:23 en ze worden niet rechtstreeks door Jezus benaderd; hij vraagt aan de leerlingen wat de scharen zeggen over Jezus' identiteit. Dat hij de scharen zelf niet rechtstreeks benadert, zag de lezer ook rond de maaltijd in 9:12-17. Er is evenmin sprake van verandering van plaats (in tegenstelling tot in Marcus 8:27-9:1 en Matteüs 16:13-20), noch van tijd³⁵.

Dat beide perikopen nauw op elkaar aansluiten, moge nog uit iets anders blijken. Daarvoor moet ik bij 9:10 zijn, een vers, waaraan ik bij de bespreking van 9:10b-17 geen aandacht heb geschonken; het gaat mij om het werkwoord *hupochôreô* ('terugwijken') in 9:10c. We horen hier niet dat Jezus *ging* (*eporeueto*), zoals in 4:30, 42 (2x) en 7:11, maar dat hij terugwijkt (*hupochôrêsen*). De vraag is waarom³⁶? Heeft het met de scharen te maken, die hem *verdrukken*, zoals we uit Petrus' mond hoorden (8:45)? Wijkt hij terug, omdat zij voor hem een (te grote) bedreiging vormen? Of heeft het met Herodes te maken, die Jezus zoekt te zien³⁷? De melding van de onthoofding van Jezus' voorloper, Johannes de Doper, direct daaraan voorafgaand, belooft ten slotte weinig goeds. Dat Betsaida de plaats is, waar Jezus zich naar terugtrekt, zou dan te maken hebben met het feit dat Betsaida buiten het machtsgebied van Herodes ligt. Deze lezing veronderstelt dat Jezus kennis zou hebben dat Herodes hem zocht te zien. Een derde mogelijkheid is dat de terugtrekking geschiedt 'to get some solitude and rest'³⁸. Er is nog een vierde mogelijkheid: bij *hupochôreô* kan de lezer ook aan de situatie denken na de reiniging van de melaatse (5:15-16): de vele scharen stromen samen om te horen en zich te laten genezen van hun ziekten, waarop Jezus - in reactie daarop - terugwijkt 'in de woestijnen' (*en tais erêmois*, vgl. in 9:12 (*en*) *erêmoi topôi*, 'omdat wij hier op een woestijnplaats zijn'). Het verbum komt alleen maar op deze twee plaatsen (in Lucas en het Nieuwe Testament) voor! De terugtrekking in 5:16 heeft tot doel om in afzondering te bidden³⁹. Eenzelfde doel heeft Jezus' terugwijken in 9:11c, zo zou ik willen verdedigen. Dat de verteller het doel van dit terugwijken niet meedeelt in 9:10c, kan verklaard worden uit het feit dat de eenzame terugtrekking niet lukt, omdat de scharen dat in de gaten hebben en hem volgen⁴⁰. Van eenzame terugtrekking met zijn leerlingen komt het niet dan pas in 9:18. Dan horen we namelijk dat Jezus alleen in gebed was (*proseuchomenon kata monas*), het woord *proseuchomenos* dat ook

³⁵ De NBV voegt in 9:18 geheel ten onrechte het woordje 'eens' toe.

³⁶ Ook M.-E. BOISMARD (*The Two-Source Theory at an Impasse*, in *NTS* 26 (1979-1980) 1-17, spec. p. 6) komt tot deze vraag, maar weet hem niet op te lossen. Ook de relatie met Lucas 5:16 helpt Boismard niet.

³⁷ Op dit spoor zit VAN TILBORG, *In de hitte*, pp. 140-141.

³⁸ Zo D.L. BOCK, *Luke 1:1-9:50* (ECNT), Grand Rapids, 1994, pp. 828-829 en H. MULDER, *Lucas I* (T&T), Kampen, 1985, p. 137; F. BOVON (*Das Evangelium nach Lukas I. Teilband Lk 1,1-9,50* (EKK III/1), Zürich - Neukirchen-Vluyn, 1989, p. 467) spreekt van een tijd voor 'innergemeinschaftliche Besinnung'.

³⁹ Zie ook GREEN, *The Gospel of Luke*, p. 362.

⁴⁰ Contra SMIT (*Op leven en dood*, p. 130) die meent dat de verteller aan onze eigen fantasie overlaat waarom de verteller de reden van de afzondering niet meldt.

in 5:16 klinkt. Uiteindelijk gebeurt, met het oog waarop Jezus terugweek⁴¹. Het gebed aan het begin van 9:18-27 staat in relatie met de terugwijking aan het begin van 9:10b-17. Ook het thema van het alleen zijn (*kat' idian*) van 9:10c wordt - alleen in iets andere bewoordingen - hernomen in 9:18 (*kata monas*).

Jezus wil niet alleen het antwoord van de leerlingen, maar ook van de schare weten op de vraag wie hij is. De lezer die kort daarvoor zag wat er door allerlei groepen over Jezus' identiteit was gezegd (9:7-8), constateert dat dezelfde antwoorden nu terugkomen. Tussen 9:7-9 en 9:18-27 is echter wel iets gebeurd: de wonderbare spijziging. Deze heeft echter, zo wordt duidelijk, geen verandering aangebracht in het denken van de schare ten aanzien van Jezus' identiteit. Daar zou wel eens de reden in gelegen kunnen zijn dat zij niet uit zichzelf op de wonderbare spijziging hebben gereageerd, noch in emotionele noch in sprekende zin. De gebeurtenis past helemaal in het beeld dat al van Hem bestaat (zie 9:7-9). Dat maakt reageren niet nodig. Waarom zou je? Dan dus ook geen (vraag van) verbazing of vrees. Wat Jezus hier met zijn vraag doet aan de leerlingen over de scharen (9:18), van wie de lezer in het vorige vers gehoord heeft dat ze aten en verzadigd waren (9:17), is vragen om alsnog hun reactie te geven op het wonder. Wat hij als het ware vraagt, is: welke persoon maak je op uit zijn werk? De vraag kan direct na de wonderbare spijziging nog concreter gemaakt worden: welke persoon maak je op uit deze wonderbare spijziging? De scharen komen niet met een uniform antwoord. Zo houden sommigen hem voor Johannes de Doper, anderen voor Elia, weer anderen menen dat één van de oude profeten is opgestaan (9:19-20). De exegeten hebben over het algemeen weinig oog voor het feit dat er ook redenen gegeven kunnen worden waarom deze antwoorden na de wonderbare spijziging gegeven worden.

- Ik begin met Johannes de Doper. Dat sommigen uit de schare Jezus na de maaltijd voor Johannes de Doper houden, is niet vreemd, als je ziet dat Jezus de leerlingen opdracht heeft gegeven om de schare te eten te geven van hun vijf broden en twee vissen. Ze moesten delen van wat zij hadden. Tenslotte gaf Johannes aan de scharen (!) die uitgelopen waren om zich te laten dopen en met de vraag kwamen 'wat moeten wij dan doen?' tot antwoord dat zij de spijsen (*brômata*) die ze hadden (*echôn*)(vgl. 9:13d-e) moesten delen met wie niets had (3:11).

- Dat anderen uit de schare hem voor Elia houden, zal evenmin verbazen. De stroom die niet lijkt op te houden - 'hij bleef aan de leerlingen geven (.....)' - , doet denken aan pot en kruik van de weduwe van Sarefat die beide niet opraken (1 Kon. 17:7-24). Naast Elia kan ook nog aan Elisa, hoewel hier niet genoemd, gedacht worden, van wie we een wonderbare spijziging horen, waar ook van overgehouden wordt (2 Kon. 4:42-44)⁴². Aan het slot in 2 Koningen 4:44 horen we dezelfde woorden als in Lucas 9:17: 'eten' en 'overhouden', met dit verschil dat we in Lucas 9:17 in tegenstelling tot in 2 Koningen 4:44 te horen krijgen *hoeveel* er over wordt gehouden: aan brokken twaalf manden. Wat hier gebeurt, overtreft verre de situatie van 2 Koningen 4:42-44. Jezus geeft hier geen 100 man brood van de eerstelingen, twintig gerstebroden en vers koren te eten zoals bij Elisa, maar 5000 man van vijf broden en twee vissen!

- De zaak ligt veel opener met derde genoemde, als men in Jezus ziet dat één van de oude profeten was opgestaan. Moet aan Mozes, die in de traditie ook wel als profeet wordt aangeduid, gedacht worden, en aan de wonderbare spijziging in de woestijn (Ex. 16, vgl. Ps. 78:19-25)⁴³.

Jezus geeft geen commentaar op deze antwoorden van de schare, maar stelt daarna direct dezelfde vraag aan de leerlingen 'Maar *jullie*, wie zeggen *jullie* dat ik ben?' (9:20). Het persoonlijk voornaamwoord (beide keren) heeft opnieuw nadruk (zie 'jullie' in 9:13b). Op de vraag die Jezus aan de leerlingen stelt, geeft Petrus het antwoord: 'De gezalfde van God'. Dat antwoord mag na het voorgaande opmerkelijk heten. Aan het begin van het voorafgaande deel (8:22-9:17) kwamen de leerlingen na de stilling van de storm niet tot inzicht wie hij is. Er was alleen een vraag 'Wie is toch deze dat Hij ook aan de winden en aan het water bevelen geeft en zij Hem gehoorzaam zijn?' (8:25). De leerlingen mochten nadien nog diverse andere wonderen (8:26-39; 8:40-56 (2x); 9:1-10a) hebben meegemaakt, het bracht hen niet uit zichzelf tot een antwoord op hun eigen vraag. Hoe laat zich verklaren dat Petrus in 9:20 wel tot een antwoord komt, ook al doet hij dat niet uit eigen beweging? Ik zou de redenen willen zoeken in de maaltijd die zij net hebben meegemaakt en die als het

⁴¹ De terugtrekking mag dan onderbroken worden door het gebeuren met de schare, maar mislukt niet, zoals P.-B. SMIT (*Fellowship and Food in the Kingdom* (WUNT 2, 234), Tübingen, 2008, p. 131) dan ook ten onrechte beweert: '(...) he (...) tells of Jesus' failed attempt to retreat to a lonely place with his disciples'.

⁴² Zo ook F. BOVON, *The Role of the Scriptures in the Composition of the Gospel Accounts: The Temptations of Jesus* (Lk 4:1-13 par.) and the Multiplication of Loaves (Lk 9:10-17 par.), in G. O'COLLINS & G. MARCONI (ed.), *Luke and Acts*, Mahwah, 1991, pp. 26-31, spec. pp. 28-29.

⁴³ Zie voor verdere uitwerking D.A.S. RAVENS, *Luke 9.7-62 and the Prophetic Role of Jesus*, in *NTS* 36 (1990) 119-129, spec. p. 122.

sluitstuk van de voorgaande wonderen is te beschouwen⁴⁴. Het beginverhaal van 8:22-9:17 en het begin van de daarop volgende eenheid 9:18-27 contrasteren met elkaar in die zin dat een onbeantwoorde vraag (8:25) tegenover een gevraagd antwoord (9:20) staat. Met het antwoord van Petrus: 'De gezalfde (*christos*) Gods' - een formulering die in Lucas alleen hier voorkomt, maar die wel sterk doet denken aan de formulering die voorkomt in het verhaal van Simeon, waar sprake is van *christos kuriou* ('de gezalfde van (de) Heer')(2:26) - klinkt het woord *christos* dat de lezer aan het slot van 3:21-4:44 (het begin van Jezus' optreden) voor het laatst hoorde, toen Jezus de boze geesten bestrafte en niet toeliet om te spreken, omdat ze wisten dat hij de gezalfde (*christos*) was (4:41)⁴⁵. In vergelijking met de boze geesten voegt Petrus er 'van God' (*theou*) aan toe, waarmee hij het woord van de verteller uit 9:11 herneemt: de genitief (*tou theou*), behorend bij het nomen *basileia*. De genitief duidt aan van wie hij de gevolmachtigde is: van God, die in 9:11c als koning wordt getypeerd. Kunnen we nog nauwkeuriger zijn in onze bepaling op basis waarvan Petrus tot dit inzicht komt? Ik meen dat dat niet zozeer te maken heeft met de royaliteit van de maaltijd als wel met het slot van vers 16: 'hij bleef aan de leerlingen geven om aan de schare voor te zetten'. Het is die voortdurende stroom aan goedheid die niet ophoudt, waardoor hij Jezus herkent als 'de gezalfde van God', zoals dat later ook het geval zal zijn bij de Emmaüsgangers die met Jezus aan tafel gaan. In 24:30, als de dag reeds gedaald is (vgl. 9:12a!), komen dezelfde handelingen voor als in 9:16 (brood nemen, zegenen, breken en geven), hun ogen gaan open aan het slot met *epedidou*, een duratief imperfectum zoals *edidou* in 9:16d⁴⁶. In Lucas 24:31 wordt alleen gezegd dat ze hem herkenden, niet dat ze hem als de gezalfde (*christos*) herkenden. Deze maaltijd bracht de leerlingen tot dat inzicht, waarvan de verteller wil laten horen dat het hier (!) om het juiste inzicht gaat. De lezer dient te begrijpen dat het in 9:10b-17 om een messiaanse maaltijd gaat⁴⁷, die herinnering oproept aan de overvloedige maaltijden in het eschaton, waarover in Tenach gesproken wordt (Jes. 25:6-8; Jer. 31:14; Joël 2:24-26). Tot dat inzicht komt de schare niet⁴⁸. Zij verbinden Jezus met de profetische traditie.

6. SAMENVATTING

Jezus zoekt zich in stilte met zijn leerlingen terug te trekken, maar krijgt daarvoor geen gelegenheid, omdat de schare, die dat in de gaten hebben gekregen, hem volgen. De gastvrije ontvangst door Jezus mag in die situatie, als je geheel andere plannen hebt, opvallend heten. Jezus' ontvangst heeft iets van een 'terugbetaling' van de gastvrije ontvangst die hij kreeg, toen hij van zijn buitenlandse reis terugkeerde (8:40). Aan die gastvrijheid lijkt door de avond een einde te komen. Voor voedsel en onderdak kunnen ze beter terecht in de dorpen, zo menen de leerlingen die in de dorpen goede ervaringen hebben opgedaan (9:6) en de stad houden voor een plek waar je in zo'n situatie beter niet moet zijn. Jezus geeft geen gehoor aan hun oproep om de schare weg te sturen, maar vindt dat *zij* zich als goede gastheren dienen te gedragen. Hoewel Jezus hen opgeroepen had om onderweg niets mee te nemen (9:3), hebben ze brood en geld bij zich. Als gaven die ze vanuit de dorpen hebben meegekregen, zo lijkt het. In hun ogen echter te gering om zo'n grote menigte van 5000 man mee te voeden. Als de leerlingen eerst gehoorgeven aan Jezus' oproep om de 5000 in liggroepen van vijftig te doen aanliggen, dan doet dat denken aan het aanrichten van een enorm banket (in huis). Aan voedsel blijkt geen gebrek te zijn. Nadat Jezus alles heeft gedaan wat een joodse huisvader in zo'n situatie

⁴⁴ Zie ook R.C. TANNEHILL (*The Narrative Unity of Luke-Acts. Vol. I*, Philadelphia, 1986, pp. 218-219): 'Table fellowship is essential to understanding Lukan Christology' en JUST (*The Ongoing Feast*, p. 157): 'The table fellowship is a primary means of Lukan revelation that Jesus is the messiah who comes to offer his life through death as bread for the world'.

⁴⁵ In 4:41 worden de boze geesten bestraft en laat Jezus hen niet toe te spreken, omdat zij wisten dat hij de gezalfde was. In 9:21 wordt Petrus bestraft, nadat hij gezegd heeft dat hij de gezalfde Gods is, en krijgt hij de dringende boodschap om dat aan niemand te zeggen.

⁴⁶ Er doen zich nog meer overeenkomsten voor tussen 9:10b-17 en 24:28-32: de tijdsaanduiding 'De dag begon te liggen' (9:12a) en 'de dag is reeds gaan liggen' (24:29), 'doen aanliggen' in 9:14c, 15b en 24:30, 'dorp(en)' in 9:12d en 24:28.

⁴⁷ De typering van Lucas 9:10-17 door J. DE HEER (*Lucas/Acta. Deel II. Het verhaal van Jezus*, Zoetermeer 2006, p. 198) met 'Het messiaanse maal van de grote profeet' doet dan ook merkwaardig aan. Of het moet zijn dat De Heer met 'messiaans' wil aangeven dat het hier om de typering van Petrus gaat en met 'de grote profeet' meer de typering van de scharen tot uitdrukking is gebracht. Deze uitdrukking kan eigenlijk ook pas achteraf gegeven worden, en zeker niet vooraf zoals De Heer doet.

⁴⁸ Zie voor de verbinding tussen maaltijd en de herkenning ook en al eerder Joël 2:24-26 'U zult volop en tot verzadiging eten (.....). Dan zult u weten dat Ik in het midden van Israël ben en dat Ik, de Here, uw God ben, en niemand anders'.

doet en na zijn ogen naar de hemel te hebben opgeheven, ontstaat - de hemel is blijkbaar opengegaan (vgl. 4:25) - er een eindeloze stroom, waardoor iedereen kan eten en verzadigd raken. Zie wat elke leerling daarna nog kan wegdragen: een mand *vol*, waar Jezus hen aan het begin van hun uitzending nog vroeg om onderweg *niets* mee te dragen (9:3). Wat daardoor duidelijk wordt? Dat je als apostel gerust gehoor kan geven aan Jezus' opdrachten: er is reden om erop te vertrouwen dat men jou alle gastvrijheid verleent. Ja, je mag er ten laatste zelfs op vertrouwen dat je royaal wordt overladen.

Dat er echter op zo'n onverwacht royaal banket in het geheel niet gereageerd wordt, noch door de schare, noch door de leerlingen verbaast. Zouden ze echt niet zien wie hier aan het werk is? Pas als Jezus erom vraagt komen de antwoorden los (zie 9:18-27). Tot verandering in de visie van de schare op wie hij is (zie 9:7-8) heeft dit royale maal hen niet gebracht. Wat zou je dan nog weer opnieuw reageren? Waar de leerlingen na de stormstilling geen antwoord hadden op de vraag wie hij is, daar heeft Petrus dat wel na dit royale banket. Hoe dat kan, dit inzicht van Petrus dat Jezus de gezalfde Gods is? Dat kan toch eigenlijk maar door - dat ene, bijzondere - die enorme stroom aan goedheid die niet ophoudt, die overvloed die zo voor God kenmerkend is.

NICO RIEMERSMA

Nico Riemersma, predikant (PKN) in Den Haag,
werkt aan een proefschrift over dodenopwekkingen
in het Lucasevangelie in relatie tot 1 Koningen 17,
Thorbeckelaan 250, 2564 BW Den Haag (NL)
E-mail: n.riemersma@planet.nl

Abstract

The context is essential for understanding the story of the miraculous feeding of the five thousand (Luke 9:10b-17). The context is formed by the preceding story 9:1-10a, the mission (and return) of the twelve, and the following story 9:18-27, the confessions of the crowds and Peter. The story itself begins not with 9:10a, but with 9:10b. You can understand the pronouncements of the disciples and the beginning and the end of the story in 9:10b-17 the best from 9:1-10a (the villages (*kômas*) in 9:6 and 9:12, the bread (*arton*) in 9:3 and 9:13, to receive (*apo*)*dechomai* in 9:5 and 9:11, to take (*aireô*) in 9:3 and 9:17). It is significant, there is no reaction, nor from the crowd, neither from the disciples, after the miracle. You should notice, Luke 9:10b-17 and 9:18-27 belong together; there are no changes in time, place and persons (different from Mark 8:27-9:1 and Matthew 16:13-20). The confessions of the crowds and Peter must be understood as responses, not *sua sponte*, but asked by Jesus, to the miraculous feeding. Adequate titles for the story of the feeding (9:10b-17) after the response of Peter: 'the messiah of God' (also an answer on their own question in 8:25!), are 'A messianic meal' or 'A royal meal'. The reader remembers the abundant (eschatological) meals from the Old Testament (Isaiah 25:6-8 and Joel 2:24-26).

Een kortere versie van dit artikel (met minder noten) is verschenen in *Collationes. Vlaams Tijdschrift voor Theologie en Pastoraal* 40,1 (2010), 21-38